

УДК 343.343.6 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.53>

СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З ПЕРЕТИНАННЯМ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ НЕЗАКОННИМ СПОСОБОМ ТА/АБО ЗІ ЗЛОЧИННОЮ МЕТОЮ

Харченко І.Є.,

*аспірант відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України*

Харченко І.Є. Система кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою.

У статті зроблено спробу визначити систему кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та / або зі злочинною метою. Доведено, що кримінальні правопорушення, передбачені статтями 332, 332-1, 332-2, 333, 334 розділу XIV Особливої частини Кримінального кодексу України, посягають не просто на недоторканність державних кордонів України, а на прикордонну безпеку, яка є складовою національної безпеки України. Встановлено, в чому полягає відмінність між перетинанням державного кордону України, переміщенням товарів через державний кордон України та переправленням осіб через державний кордон України. На підставі такого порівняння визначено, що перетинання державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою характеризується фізичним переміщенням особи через державний кордон України без мети переміщення певного товару чи іншого предмету. Окрім того, на відміну від незаконного переправлення осіб через державний кордон України, перетинання цього кордону в незаконний спосіб та/або зі злочинною метою властиве безпосереднє фізичне переміщення особи через державний кордон України, яке саме по собі є кримінально караним, якщо здійснюється в незаконний спосіб та/або зі злочинною метою, тоді як незаконне переправлення через державний кордон України характеризується такою властивістю, як опосередкованість, що має першорядне значення для кримінально-правового забезпечення прикордонної безпеки України. До системи кримінальних правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, слід відносити фінансування тероризму у формі надання, збору чи зберігання будь-яких активів прямо чи опосередковано з метою їх використання або усвідомлення можливості того, що їх буде використано повністю або частково для будь-яких цілей окремим терористом чи терористичною групою (організацією) для перетинання державного кордону України з терористичною метою (ст. 258-5), перетинання державного кордону України з терористичною метою (для здійснення діяльності, яка відповідно до закону є терористичною) (ст. 258-6), незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332-2), порушення правил міжнародних польотів (ст. 334) Кримінального кодексу України.

Ключові слова: перетинання державного кордону незаконним способом, перетинання державного кордону зі злочинною метою, прикордонна безпека, національна безпека України, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, державний кордон України, кримінально-правове забезпечення охорони, система кримінальних правопорушень, переправлення осіб через державний кордон України.

Kharchenko I.E. The system of criminal offenses related to crossing the state border of Ukraine illegally and/or for criminal purposes.

The article highlights an attempt to define the system of criminal offenses related to crossing the State border of Ukraine in an illegal manner and/or for a criminal purpose. It is proved that criminal offenses under Articles 332, 332-1, 332-2, 333, 334 of Section XIV of the Special Part of the Criminal

Code of Ukraine encroach not only on the inviolability of the state borders of Ukraine, but also on border security, which is a component of Ukraine's national security. The author establishes the difference between crossing the State border of Ukraine, transportation of goods across the State border of Ukraine and transportation of persons across the State border of Ukraine. Based on this comparison, it is determined that crossing the State border of Ukraine in an illegal manner and/or for a criminal purpose is characterized by the physical movement of a person across the State border of Ukraine without the purpose of moving a certain product or other object. In addition, unlike illegal transportation of persons across the state border of Ukraine, crossing this border in an illegal manner and/or for a criminal purpose is characterized by the direct physical movement of a person across the state border of Ukraine, which in itself is criminalized if carried out in an illegal manner and/or for a criminal purpose, while illegal transportation across the state border of Ukraine is characterized by such a property as indirectness, which is of paramount importance for criminal law enforcement of border security. The system of criminal offenses related to crossing the state border of Ukraine illegally and/or for criminal purposes should include terrorist financing in the form of providing, collecting or storing any assets directly or indirectly with the intent to use them or with the knowledge that they will be used in whole or in part for any purpose by an individual terrorist or terrorist group (organization) to cross the state border of Ukraine for terrorist purposes (Art. 258-5), crossing the state border of Ukraine for terrorist purposes (to carry out activities that are considered terrorist according to the law) (Art. 258-6), illegal crossing of the state border of Ukraine (Art. 332-2), violation of international flight rules (Art. 334) of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: crossing the state border illegally, crossing the state border for criminal purposes, border security, national security of Ukraine, criminal offense, criminal liability, state border of Ukraine, criminal law protection, system of criminal offenses, transportation of persons across the state border of Ukraine.

Постановка проблеми. Кримінально-правове забезпечення охорони недоторканності державних кордонів будь-якої держави – є важливою складовою гарантування її суверенітету, територіальної цілісності або недоторканності в цілому як державного утворення. Звісно, недоторканність державних кордонів має забезпечуватися різноманітними засобами адміністративного та правового характеру некарального впливу. Проте в разі порушень державного кордону України, що заподіюють істотну шкоду правоохоронюваним інтересам, реагування на такі факти має здійснюватися у межах кримінального законодавства України, виступати *ultima ratio* в протидії відповідним кримінально-протиправним проявам. Після початку війни в 2014 р., і тим паче після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію нашої держави у 2022 р., питання охорони державного кордону України загалом та кримінально-правового забезпечення охорони державного кордону України від його перетинання незаконним способом та / або зі злочинною метою, зокрема, набули важливого значення та потребують самостійного дослідження.

Стан опрацювання цієї проблематики в теорії кримінального права проблема характеристики кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, була предметом дослідження таких науковців, як З.А. Загиней-Заболотенко, Ю.Б. Курилюк, Н.А. Орловська, А.М. Притула, С.П. Степанова, С.І. Халимон, В.В. Федосєєв, С.О. Філіппов тощо. Водночас, на сьогодні потребує оновлення теоретичне знання стосовно кримінально-правового забезпечення охорони державного кордону України від його перетинання незаконним способом та / або зі злочинною метою, зокрема щодо системи кримінальних правопорушень, що посягають на відповідний порядок суспільних відносин.

Метою статті є визначення системи кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою.

Виклад основного матеріалу. У системі Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК) міститься розділ XIV, який згідно з назвою об'єднує кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації. Тобто законодавець не визнав за необхідне передбачити ті посягання, що спрямовані на порушення державного кордону України, в самостійний вид кримінальних правопорушень. Аналіз статей вказаного розділу свідчить про те, що до кримінальних правопорушень у сфері недоторканності державних кордонів законодавець відніс незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК), порушення порядку в'їзду на тимчасово окупова-

ну територію України та виїзду з неї (ст. 332-1 КК), незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332-2 КК), порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333 КК), порушення правил міжнародних польотів (ст. 334 КК).

Водночас, в проєкті КК, підготовка якого на сьогодні здійснюється в Україні, пропонується передбачити в окремому розділі відповідальність за кримінальні правопорушення проти порядку перетинання державного кордону України та міграційного режиму (розділ 9.3), що входить до такого виду кримінальних правопорушень, як кримінальні правопорушення проти держави та національної безпеки України. До кримінальних правопорушень проти порядку перетинання державного кордону України та міграційного режиму розробниками проєкту КК віднесено: незаконне перетинання державного кордону України особою, якій заборонено перебувати на території України (ст. 9.3.4), переміщення особи через державний кордон України (ст. 9.3.5), сприяння незаконному перетинанню державного кордону України, проїзду через територію України чи держави-члена Європейського Союзу або проживанню в ній (ст. 9.3.6), забезпечення нелегальної зайнятості двох чи більше працівників (ст. 9.3.7) [1].

Тобто, як вбачається з указанного переліку, кількість кримінальних правопорушень, які посягають на недоторканність державних кордонів України, є меншою, аніж їх кількість у чинному КК. Проте їх порівняння *de lege ferenda* не є предметом дослідження в цій праці.

Науковці, які висвітлювали в своїх працях проблему кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, передбачені розділом XIV Особливої частини КК, визначали по-різному видовий об'єкт тих кримінальних правопорушень, які згідно з назвою цього розділу іменуються кримінальними правопорушеннями у сфері недоторканності державних кордонів. Більшість з них фактично повторюють законодавця, вказуючи, що видовим об'єктом цих кримінальних правопорушень є суспільні відносини / порядок суспільних відносин, що складаються у сфері недоторканності державних кордонів [2, с. 262; 3, с. 191; 4, с. 41; 5, с. 112]. Наприклад, на думку Є.Л. Стрельцова, злочини, які посягають на недоторканність державного кордону України, слід іменувати «злочинами проти порядку перетинання державного кордону та переміщення через нього предметів» [3, с. 67]. Дещо розширено тлумачить видовий об'єкт указаних кримінальних правопорушень Ю.Б. Курилюк, зазначаючи, що ним виступають «суспільні відносини, що забезпечують встановлений і врегульований законодавством про державний кордон збалансований стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз охоронюваних інтересів людини, суспільства й держави (прикордонну безпеку держави)» [6, с. 206].

Проте в науковій літературі існує інший підхід, відповідно до якого видовий об'єкт, зокрема, тих кримінальних правопорушень, що передбачені розділом XIV Особливої частини КК, визначається по-іншому, у близькому значенні до родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених розділом I Особливої частини КК. Зокрема, розуміння родового та/або безпосереднього об'єкта складів кримінальних правопорушень, передбачених розділом I Особливої частини КК. Наприклад, на думку М.Й. Коржанського, безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень, що розглядаються, є суспільні відносини з охорони суверенітету України, цілісності й недоторканності її кордонів [7, с. 60]. М.І. Хавронюк кримінальні правопорушення, що віднесені законодавцем у розділі XIV Особливої частини КК до кримінальних правопорушень проти недоторканності державних кордонів, вважає за доцільне називати «кримінальними правопорушеннями у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України» [8, с. 817].

Як бачимо, розробники проєкту КК, серед яких є цитований вище М.І. Хавронюк, фактично запропонували втілити ту ідею, що недоторканність державних кордонів України є тим важливим чинником, що забезпечує суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України як держави. Адже, як зазначалося вище, у проєкті КК кримінальні правопорушення проти порядку перетинання державного кордону України та міграційного режиму (розділ 9.3) відносяться до кримінальних правопорушень проти держави та національної безпеки України.

На нашу думку, ні науковці, ні практичні працівники недооцінювали значення інституту держави в забезпеченні та гарантуванні прав та свобод людини і громадянина. Недооціненим залишився й інститут охорони державних кордонів України, який, на нашу думку, є компонентом основ національної безпеки України. Однак відповідні питання потребують самостійного дослідження. У межах цієї публікації висловимо гіпотезу, що кримінальні правопорушення, які у розділі XIV Особливої частини КК іменуються такими, що посягають на недоторканність державних

кордонів, фактично посягають на такий порядок суспільних відносин, як прикордонна безпека, яка є складовою основ національної безпеки України.

Серед кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIV Особливої частини КК, та які посягають на прикордонну безпеку України, можна виокремити ті, які полягають на незаконне переміщенні через державний кордон України у незаконний спосіб та / або зі злочинною метою. Ю.П. Степанова також виокремлює вказаний вид кримінальних правопорушень, відносячи їх до транскордонних, зазначаючи, що транскордонні кримінальні правопорушення є різновидом транснаціональних кримінальних правопорушень, тобто «мають хоча б одну із ознак транснаціональних кримінальних правопорушень, визначених у ч. 2 ст. 3 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, а також специфічні ознаки – вчинення діяння, пов'язаного з переміщенням предмета або особи через державний (митний) кордон. При цьому допускається як фізичне переміщення (переправлення особи, зброї, товарів тощо), так і віртуальне (переміщення коштів, інформації)» [9, с. 158, 163].

Повністю підтримуючи вказаний підхід, зазначимо, що в розділі XIV Особливої частини КК передбачаються як ті правопорушення, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, так і ті правопорушення, що пов'язані з переміщенням певних предметів через державний кордон України. В нормативних документах перетинання державного кордону України пов'язується з конкретною дією особи, яка переміщується в просторі через державний кордон України, не маючи умислу при цьому перемістити з собою через цей кордон певні заборонені чи обмежені до обігу предмети. Так, у ст. 9 Закону України «Про державний кордон України» закріплено, що перетинання державного кордону України здійснюється на шляхах сполучення через державний кордон з додержанням встановленого порядку. Залізничне, автомобільне, морське, річкове, поромне, повітряне та пішохідне сполучення через державний кордон України здійснюється в пунктах пропуску, що встановлюються Кабінетом Міністрів України відповідно до законодавства і міжнародних договорів України, а також поза пунктами пропуску через державний кордон України у випадках, визначених законодавством [10]. Перетинання громадянами України державного кордону визнається їх переміщення через державний кордон України, яке здійснюється в пунктах пропуску через цей кордон та пунктах контролю, якщо інше не передбачено законом, за одним з таких документів, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну: 1) паспорт громадянина України для виїзду за кордон; 2) дипломатичний паспорт; 3) службовий паспорт; 4) проїзний документ дитини (чинний протягом строку, на який він виданий); 5) посвідчення особи моряка; 6) посвідчення члена екіпажу (п. 2 Правил перетинання державного кордону громадянами України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 57 (в ред. постанови Кабінету Міністрів України від 25.08.2010 № 724)) [11].

Перетинання державного кордону відрізняється й від такого діяння, як переправлення осіб через такий кордон. Хоча в останньому випадку також відбувається фізичне переміщення особи через державний кордон України, однак, на відміну від його перетинання, переправлення характеризується тим, що одна особа організовує чи сприяє тому, щоб інша особа (інші особи) перетнула (перетнули) державний кордон України. Тобто переправлення, на відміну від перетинання державного кордону, характеризується такою властивістю, як опосередкованість, що має першорядне значення для кримінально-правового забезпечення прикордонної безпеки України. Перетинання ж державного кордону України характеризується безпосереднім фізичним переміщенням особи через державний кордон України, яке саме по собі є кримінально каранним, якщо здійснюється в незаконний спосіб та/або зі злочинною метою. Тому до системи кримінальних правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та / або зі злочинною метою, не належить кримінальне правопорушення, передбачене ст. 332 КК, яка передбачає кримінальну відповідальність за незаконне переправлення осіб через державний кордон України.

Ю.П. Степанова відносить до кримінальних правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою кримінальні правопорушення, передбачені статтями 258-6, 332-1, 332-1, 334, 358 КК [9, с. 156]. Погодитися повністю з таким підходом не можемо з огляду на таке.

По-перше, на наш погляд, до кримінальних правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, не належить кримінальне правопорушення, передбачене ст. 332-1 КК, в якій передбачається кримінальна відповідальність за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї.

Адже лінія розмежування, яка була визначена між Україною з тимчасово окупованою територією у Луганській та Донецькій областях, а також з Автономною Республікою Крим, аж ніяк не є державним кордоном України. Україна була, є і залишиться державою в тих державних кордонах, що були на момент проголошення Україною державної незалежності (24.08.1991). Ю.Б. Курилюк, відповідаючи на питання В.В. Федосєєва, яке цей науковець задав у своїй науковій публікації, а саме «...чи можна розглядати лінію, яка проходить між материковою Україною та тимчасово окупованою територією АР Крим, як лінією, яка визначає межі території України?» [12, с. 163], абсолютно обґрунтовано відповідає, що «державний кордон України в межах ТОТ України на сьогодні так і залишився у тих самих межах, що був до окупації, однак вони змінили свій правовий статус на «межі тимчасово окупованої території» [6, с. 250]. Відповідно не можна погодитися з точкою зору інших вчених, зокрема Т.Є. Огнева, який вважає, що місцем порушення порядком в'їзду на тимчасово окуповану територію України або виїзду з неї є адміністративний кордон з тимчасово окупованою територією України [13, с. 5]. Адміністративного кордону в цьому сенсі не було раніше – немає його й сьогодні, в умовах війни рф з Україною, коли між тимчасово окупованими рф територіями України проходить зона бойових дій. Навіть не законодавчо визначені межі тимчасово окупованої території, про які писав свого часу в докторській дисертації Ю.Б. Курилюк [6, с. 250].

По-друге, до правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та / або зі злочинною метою, не належить кримінальне правопорушення, передбачене ст. 358 «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів» КК. Звісно, переважна більша кількість кримінальних правопорушень, що полягають в незаконному перетинанні державного кордону України, супроводжуються складанням, використанням завідомо підробленого документа чи іншими аналогічними діями, передбаченими ст. 358 КК, але далеко не завжди. Окрім того, Ю.П. Степанова випустила з уваги ту обставину, що незаконне перетинання державного кордону України може супроводжуватися й службовим підробленням, кримінальна відповідальність за яке встановлена у ст. 366 КК, про що ця вчена не зазначає. Але за будь-яких обставин кримінальні правопорушення, передбачені ст. 358, ст. 366 КК, не можуть бути пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою. Вони можуть лише супроводжувати вказані кримінальні правопорушення, вчинення яких підлягає додатковій кримінально-правовій оцінці.

Як правильно зазначає Ю.П. Степанова, до кримінальних правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, належить правопорушення, передбачене ст. 334 «Порушення правил міжнародних польотів» КК, відповідно до якої кримінально-протиправним визнається вліт в Україну або виліт з України без відповідного дозволу, а також недодержання зазначених у дозволі маршрутів, місць посадки, повітряних трас, коридорів або ешелонів. Як зазначає В.Г. Кундеус, «об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 334 КК у такій формі як, вліт в Україну або виліт із України повітряного судна без відповідного дозволу полягає у перетинанні повітряним судном чи іншим літальним апаратом державного кордону України у повітряному просторі без відповідного дозволу компетентних органів України» [14, с. 55]. Таким чином, порушення правил міжнародних польотів полягає власне у незаконному перетинанні державного кордону України шляхом фізичного переміщення через такий кордон з використанням повітряного судна.

Звісно, до кримінальних правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та / або зі злочинною метою, належить кримінальне правопорушення, передбачене ст. 258-6 КК, а саме перетинання державного кордону України з терористичною метою (для здійснення діяльності, яка відповідно до закону є терористичною). Принаймні сам законодавець описав об'єктивну сторону цього складу кримінального правопорушення так, що полягає вона у відповідному незаконному перетинанні державного кордону України.

Окрім цього, на наш погляд, до кримінальних правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, необхідно віднести й правопорушення, передбачене ст. 258-5 КК, а саме фінансування тероризму у формі надання, збору чи зберігання будь-яких активів прямо чи опосередковано з метою їх використання або усвідомлення можливості того, що їх буде використано повністю або частково для будь-яких цілей окремим терористом чи терористичною групою (організацією) для перетинання державно-

го кордону України з терористичною метою. Знову ж таки, сам законодавець, описуючи ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 258-5 КК, вжив термін «перетинання», що вказує на належність відповідного кримінального правопорушення до тих, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та / або зі злочинною метою.

З огляду на викладене, доходимо висновку, що до системи кримінальних правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та / або зі злочинною метою, слід відносити фінансування тероризму у формі надання, збору чи зберігання будь-яких активів прямо чи опосередковано з метою їх використання або усвідомлення можливості того, що їх буде використано повністю або частково для будь-яких цілей окремим терористом чи терористичною групою (організацією) для перетинання державного кордону України з терористичною метою (ст. 258-5 КК), перетинання державного кордону України з терористичною метою (для здійснення діяльності, яка відповідно до закону є терористичною) (ст. 258-6 КК), незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332-2 КК), порушення правил міжнародних польотів (ст. 334 КК).

Висновки. Таким чином, проведене дослідження в цій публікації дозволило зробити ряд висновків:

1. Кримінальні правопорушення, передбачені розділом XIV Особливої частини КК, а саме статтями 332, 332-1, 332-2, 333, 334, посягають не просто на недоторканність державних кордонів України, а на прикордонну безпеку, яка є складовою національної безпеки України.

2. Підтверджено, що більш правильним уявленням про об'єкт кримінальних правопорушень, передбачених, зокрема, у вказаних вище статтями, відображено в проекті КК, а не в чинному Кодексі.

3. Встановлено, в чому полягає відмінність між перетинанням державного кордону України, переміщенням товарів через державний кордон України та переправленням осіб через державний кордон України. На підставі такого порівняння визначено, що перетинання державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою характеризується фізичним переміщенням особи через державний кордон України без мети переміщення певного товару чи іншого предмету. Окрім того, на відміну від незаконного переправлення осіб через державний кордон України, перетинання цього кордону в незаконний спосіб та/або зі злочинною метою властиве безпосереднє фізичне переміщення особи через державний кордон України, яке саме по собі є кримінально караним, якщо здійснюється в незаконний спосіб та/або зі злочинною метою, тоді як незаконне переправлення через державний кордон України характеризується такою властивістю, як опосередкованість, що має першорядне значення для кримінально-правового забезпечення прикордонної безпеки України.

4. До системи кримінальних правопорушень, пов'язаних з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, слід відносити фінансування тероризму у формі надання, збору чи зберігання будь-яких активів прямо чи опосередковано з метою їх використання або усвідомлення можливості того, що їх буде використано повністю або частково для будь-яких цілей окремим терористом чи терористичною групою (організацією) для перетинання державного кордону України з терористичною метою (ст. 258-5 КК), перетинання державного кордону України з терористичною метою (для здійснення діяльності, яка відповідно до закону є терористичною) (ст. 258-6 КК), незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332-2 КК), порушення правил міжнародних польотів (ст. 334 КК).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проект Кримінального кодексу України: текст станом на 01.08.2024. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-standom-na-01-08-2024.pdf> (дата звернення 04.10.2024).
2. Ковальчук В.П. Забезпечення протидії нелегальній міграції та пов'язаним із нею злочинам. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (Серія юридична)*. 2018. Вип. 4. С. 260–270.
3. Кримінальне право України. Програма навчального курсу : навч.- метод. посіб. / за ред. Є.Л. Стрельцова. О.: ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2011. 90 с.
4. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2012. 330 с.

5. Федосеев В.В. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності державних кордонів України: дис. ... канд. юрид. наук; Нац. ун-т «Юрид. академія імені Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 199 с.
6. Курилюк Ю.Б. Адміністративно-правові та кримінологічні засади забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07, 12.00.08; ЗАТ «Вищий навч. заклад «Нац. академія управління», Класичний приватний ун-т. Київ–Запоріжжя, 2020. 472 с.
7. Коржанський М.Й. Кримінальне право України. Частина Особлива. Київ: Генеза, 1998. 592 с.
8. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посіб. Київ: Ваїте, 2014. 944 с.
9. Степанова Ю.С. Теоретико-правові засади кримінально-правового та кримінологічного забезпечення діяльності Державної прикордонної служби України з протидії кримінальним правопорушенням: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08; Нац. академія Держ. прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2024. 642 с.
10. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 № 1777-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text> (дата звернення 04.10.2024).
11. Правила перетинання державного кордону громадянами України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 57 (в ред. Постанови Кабінету Міністрів України від 25.08.2010 № 724. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text> (дата звернення 04.10.2024).
12. Федосеев В.В. Проблемні питання застосування ст. 332-1 (порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї) КК України. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення*: мат-ли пост. діючого наук.-практ. семінару (Харків, 17 жовт. 2014 р.). Харків: Право, 2014. С. 162–164.
13. Огнев Т.Є. Незаконна міграція: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Ін-т держ. і права імені В.М. Корецького НАН України. Київ, 2017. 249 с.
14. Кундеус В. Г. Вліт в Україну або виліт із України без відповідного дозволу, як об'єктивна сторона кримінального правопорушення, *передбаченого ст. 334 КК України «Порушення правил міжнародних польотів»*: Актуальні питання економіки, фінансів, обліку та права: теорія та практика: міжнар. наук.-практ. конф.: зб. тез доп.: у 2-х ч. (м. Кременчук, 8 лют. 2023 р.) / Центр фін.-економ. наук. дослід. Кременчук: ЦФЕНД, 2023. Ч. 2. С. 53–55.